

LEENA VILKKA

OIKEUTTA LUONNOLLE

YMPÄRISTÖFILOSOFIA, ELÄIN JA YHTEISKUNTA

 SAGA
EGMONT

LEENA VILKKA

OIKEUTTA LUONNOLLE

YMPÄRISTÖFILOSOFIA, ELÄIN JA YHTEISKUNTA

Leena Vilkka

Oikeutta luonnolle

SAGA Egmont

Oikeutta luonnolle

Cover image: Shutterstock
Copyright © 1998, 2022 Leena Vilkka and SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788728327432

1st ebook edition
Format: EPUB 3.0

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior written permission of the publisher, nor, be otherwise circulated in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition being imposed on the subsequent purchaser.

www.sagaegmont.com

Saga is a subsidiary of Egmont. Egmont is Denmark's largest media company and fully owned by the Egmont Foundation, which donates almost 13,4 million euros annually to children in difficult circumstances.

ESIPUHE

Kirjan perusteena on luonnon itseisarvo ja eläinten oikeudet eettisen luontosuhteen perustana. Kyse on eettisen huomioonoton ja huolenpidon ulottamisesta eläimiä, elollisia ja ekosysteemejä kohtaan. Luonnon ja eläinten hyvinvointi muodostaa sen normatiivisen perustan, jolle luonnon kunnioittamisen etiikka rakentuu.

Kun lähes kymmenen vuotta sitten aloitin luennoimisen ympäristöfilosofiasta ja luonnon itseisarvoista, tavanomainen yleisökommentti oli, että luonnolla ei ole itseisarvoa ja eettinen suhde luontoon on mahdottomuus. Myös ajatusta eläinten oikeuksista pidettiin outona. Oikeudet miellettiin ainoastaan ihmislajille kuuluviksi. Kymmenessä vuodessa suhtautuminen ympäristöfilosofiaan on olennaisesti muuttunut. Käsitys siitä, että ihmisellä on vastuu luonnosta, eläimistä ja tulevista sukupolvista on lyönyt itsensä läpi. Tästä ainakin omassa luennointityössäni selvästi havaittavasta asennemuutoksesta huolimatta luonnon itseisarvot ja eläinten oikeudet eivät näy konkreettisesti päätöksenteossa.

Toivon kuitenkin, että luonnon itseisarvoisuuden ja eläinten oikeuksien takana seisovat ainakin maamme vakiintuneet luonto- ja eläinjärjestöt, kuten Suomen Luonnonsuojeluliitto, WWF ja Animalia, monien lupaavien uusien järjestöjen rinnalla (Vegaaniliitto, Oikeutta Eläimille -yhdistys, Maan ystävät). Luonnon itseisarvot ja eläinten oikeudet ovat vahva poliittinen kannanotto luonnon ja eläinten puolesta. Siksi ne herättävät voimakkaita tunteita, puolesta ja vastaan.

LUONNON ITSEISARVOT JA ELÄINTEN OIKEUDET

Luonnon itseisarvoja ei pidä tavoittaa yksinomaan tieteen ja järjen keinoin. Ne kuuluvat mystiikan ja taiteiden, tunteiden ja henkisen elämän valtakuntaan. Kaikki, mikä on, ei ole rationalisoitavissa, käsittein haltuun otettavissa tai aistein havaittavissa. Tarvitaan sydäntä ja intuitiota, kuudetta aistia. Luonnon itseisarvoisuus on koettava ja eletävä luonnon ehdoilla: metsässä, merellä, tunturissa tai tähtitaivaan alla.

Tämä kirja lähestyy luonnon itseisarvoja kuitenkin rationaalisin keinoin. Tärkeänä tavoitteena on hahmottaa ympäristöfilosofiaa ja -etiikkaa kansainvälisenä tutkimusalueena ja sen ongelmanalueita: Yksi keskeisimmistä on juuri luonnon itseisarvon ongelma, joka on kirjan pääteemoja.

Sisällöllisenä tavoitteena luonnon itseisarvojen osalta on käsitteellinen ja metaeettinen analyysi: Mitä luonnon itseisarvot tarkoittavat? Miten ne ilmenevät ihmiselle? Miten ne esiintyvät luonnossa ja yhteiskunnassa? Mikä on niiden eettinen merkitys? Tarkastelen sekä luonnon itseisarvon että eläinten oikeuksien ongelmaa ympäristöfilosofisessa viitekehyksessä yhdistäen ihmiskeskeistä ja luontokeskeistä näkökulmaa toisiinsa. Puolustan luonto- ja eläinperäisiä itseisarvoja, joista perinteisesti on uskottu, ettei niitä ole olemassa tai niitä on pidetty hyvin vaikeasti hahmotettavina ja tutkittavina luonnon arvoina.

Toinen pääteemani on eläinsuojelufilosofia. Pitäisikö ihmisen vaikutuspiirissä elävillä eläimillä olla oikeus tuskattomaan elämään? Entä onnellisuuteen ja iloon? Tai lisääntymiseen tai ylipäänsä elämään? Ihmisten kohdalla kavahdamme kuolemaa. Eläimiin suhtaudutaan välineellisemmin: hyväksikäytämme eläimiä koska hyödyimme siitä. Niiden kuolema ei meitä hätkäytä, paitsi

rakkaan lemmikin tai sellainen kuolema, jota on edeltänyt poikkeuksellinen kärsimys (onnettomuudet, eläinräökkäykset). Ihmisiä kohtelemme itseisarvoisina, korvaamattomina, ainutkertaisina olentoina. Pitäisikö meidän oppia kunnioittamaan eläimiä itseisarvoisina olentoina, joilla on omat tarpeensa ja oikeuksien vaateensa? Pitäisikö meidän vakavasti heidän oikeutensa, myös lainsäädännössä? Eläinten hyväksikäyttö pohjautuu siihen ajatukseen, että ihminen on arvokkaampi kuin eläin, jolloin ihmisellä on oikeus käyttää eläimiä hyväkseen. Vastaavasti ihminen on arvokkaampi kuin luonto, joten luonnon hyväksikäyttö on oikeutettua. Tämä kirja haastaa nämä molemmat ihmiskeskeiset teesit puolustaen sekä luonnon itseisarvoisuutta että eläinten oikeuksia.

YMPÄRISTÖFILOSOFIAN YHTEISKUNNALLINEN MERKITYS

Kolmas tämän kirjan pääteemoista koskee ympäristöfilosofian yhteiskunnallista asemaa ja merkitystä.

- Ympäristöfilosofia on myös soveltavaa tiedettä, jonka päämääränä on ympäristönsuojelun edistäminen.

Ympäristöfilosofisilla pohdinnoilla on sovellusarvoa ympäristökysymysten arvioinnissa sekä kaikissa niissä toiminnoissa, joissa ihmisen ja luonnon suhde on keskeisellä sijalla ja on pyrkimys eettisesti ja ekologisesti kestävään elämäntapaan.

Ympäristöfilosofiasta ja eläinten oikeuksista käydään yhteiskunnassa varsin laajoja keskusteluja. Siksi tarvitaan myös ympäristöfilosofista tutkimustyötä osaltaan ohjaamaan, analysoimaan ja kehittämään tuota keskustelua. Jokaisella ympäristöasioiden parissa työskentelevällä on oma ympäristöfilosofiansa: käsitys siitä,

mikä on ihmisen paikka maailmassa, mikä on ihmisen vastuu ympäristöstä, mikä on luonnon arvo, onko olemassa aidosti luontoperäisiä arvoja. Yliopistoissa harjoitettava ja tuotettu ympäristöfilosofia antaa sekä teoreettisia malleja että pohdinnan aineksia ympäristöasioista päättävälle virkamiehille ja muille ympäristönsuojelukysymysten parissa työskenteleville.

Ympäristöfilosofian yhteiskunnallisia hyödyntämismahdollisuuksia on moneen suuntaan: geeniteknologian etiikka kuin laajemmin insinöörietiikka tarvitsevat ympäristöeettisen perustan. Liikemaailmassa tarvitaan yritysfilosofiaa. Luonnonvarojen hyödyntämiseen tähtäävillä yritystoiminnan aloilla luonteva yritysfilosofia on juuri ympäristöfilosofia. Maa- ja metsätalousministeriö sekä Ympäristöministeriö tarvitsevat oman ympäristöfilosofiansa eli tietoisuuden niistä arvoista ja asenteista, jotka ohjaavat virkamiesten toimintaa tehtäessä ympäristöä koskevia päätöksiä. Tieteellinen ympäristöfilosofia tuottaa käsitteellisiä välineitä, joita voidaan hyödyntää työelämän ympäristöeettisissä keskusteluissa ja päätöksenteoissa.

Filosofian kentässä ympäristöfilosofia on vielä nuorta pioneeritutkimusta toisin kuin tieteenfilosofia ja yhteiskuntafilosofia, jotka ovat asemansa jo vakiinnuttaneet. Ympäristöfilosofialla ei myöskään ole tiedemaailmassa virallisesti hyväksyttyä asemaa samoin kuin monilla muilla yhteiskunnallisen ympäristötutkimuksen aloilla kuten ympäristöpolitiikalla, ympäristötaloudella tai ympäristöoikeudella.

Suomalaisella ympäristöfilosofialla on kuitenkin jo oma kunnioitettava historiansa. Maamme tunnetuin luontokeskeisen ajattelun kehittäjä ja puolustaja on Pentti Linkola. Linkolan vihreässä yhteiskunnassa toteutuisivat niin luonnon itseisarvoisuus, eläinten oikeudet kuin

ihmisenkin elämän laatu. Myös Eero Paloheimon teknologia-optimistisempi tulevaisuuden yhteiskunnan malli, *Syntymättömien sukupolvien Eurooppa* (WSOY 1996), noudattaisi elämän kunnioittamisen periaatetta ja antaisi sijansa luonnon arvojen ja eläinten tietoisuuden kukoistukselle. Linkolan syväekologisia näkemyksiä esittelen luvussa Luonnonsuojelu, Paloheimon malliin kehotan lukijaani tutustumaan omatoimisesti.

Nuoremman polven filosofeja, jotka ovat luennoineet ja tutkineet ympäristöfilosofiaa, löytyy jo monista maamme yliopistoista: Vesa Jaaksi (Tampereen yliopisto), Markku Oksanen (Turun yliopisto), Jussi Kotkavirta (Jyväskylä) ja Jussi Honkanen (Helsingin yliopisto). Varttuneemmista filosofeista Yrjö Sepänmaalla on pisin ura ympäristöfilosofiassa, erityisesti ympäristöestetiikan osalta (*The Beauty of Environment* 1993). Myös Yrjö Haila (Tampere) on luennoinut ympäristöfilosofiaa ja Juhani Pietarisella (Turku) on ollut ympäristöfilosofiaan liittyviä tutkimushankkeita. Omaa ympäristöfilosofiaansa ovat luoneet muun muassa Olli Tammilehto (Helsinki), Risto Maula (Tampere) ja Stephen Condit (ekoanarkismi, Joensuu yliopisto).

Viime vuosina ilmestyneitä ympäristöfilosofiaa sivuavia suomalaisten tutkijoiden ja ajattelijoiden teoksia ovat muun muassa Jarmo Heinosen ja Osmo Kuusen toimittama *Ekologinen humanismi* ja Erik Wahlströmin *Ympäristöriskit*. Nyt käsillä oleva kirja on jatkoa omille aiemmille kirjoilleni *Ympäristöetiikka* (Yliopistopaino 1993) ja *Eläinten tietoisuus ja oikeudet* (Yliopistopaino 1996).

Olen hyödyntänyt tähän kirjaani ympäristöfilosofian tutkimuksiini liittyviä materiaalejani, joitakin artikkeleitani sekä esitelmätekstejäni ja kirjoitelmiani, joissa olen pohtinut luonnon itseisarvoja, eläinten oikeuksia ja ympäristöfilosofian yhteiskunnallista merkitystä. Kiitos

innostuneille, kannustaville ja myös kriittisille kuulijoilleni
monissa esitelmä- ja luentotilaisuuksissa eri puolella
Suomea!

Joulukuussa 1997

Leena Vilkka

JOHDATUS LUONNON ARVOJEN ONGELMAAN

Ympäristöfilosofia tutkii ympäristökysymyksiin ja ihmisen luontosuhteeseen liittyviä ontologisia, tieto-opillisia ja eettisiä ongelmia. Sen tutkimuskohde on ihmisen suhde ympäristöön, luontoon ja eläimiin filosofian näkökulmasta (Vilkkä 1993).

Ympäristötieteiden, myös ympäristöfilosofian, yhtenä päämääränä on ympäristönsuojelun kehittäminen ja edistäminen vastaavasti kuin esimerkiksi metsänhoitotieteen päämäärät pohjimmiltaan kohdistuvat konkreettiseen metsänhoitoon. Ympäristönsuojelun emeritusprofessori Pekka Nuorteva on määritellyt oppialansa siten, että sen tehtävänä on antaa kokonaiskuva siitä, miten luonnontalous ja ihmisen talous kytketään häiriöttömästi toisiinsa. Ihminen on tiedon voimallaan kyennyt lisäämään omaa hyvinvointiaan suurentamalla ihmisen talouden osuutta. Ihmisen talouden kasvaessa kuitenkin vauriot luonnontaloudelle lisääntyvät. Ennuste on, että hyvinvoinnin hintana on saastekatastrofi ja luonnonvarakriisi. Hyvinvoinnin laskua seuraisi taistelu niukoista luonnonvaroista, joka laajentuessaan ydinsodaksi uhkaa lopettaa elämän maapalloltamme.

Ympäristöfilosofia on luonteeltaan filosofista perustutkimusta, jolla on sekä tutkimuksellista että konkreettista yhteiskunnallista merkitystä. Toisaalta se voidaan ymmärtää soveltavana tutkimusalana, jolloin filosofista käsitteistöä ja menetelmiä kuten erilaisia eettisiä periaatteita ja teorioita sovelletaan ympäristökysymyksiin

ja ihmisen luontosuhteen tarkasteluun. Ympäristöfilosofia on myös äititieteensä kriitikko siinä mielessä, että se kyseenalaistaa ja haastaa uudella tavalla monia perinteisiä filosofisia uskomuksia.

<i>Ympäristötiede</i>	<i>Ympäristöarvot</i>	<i>Ympäristöpolitiikka</i>
Faktat, keinot	Arvot, päämäärät	Päätökset, toiminta
Tieteenfilosofia - ekosofinen tiedekäsitys	Etiikka- ympäristöetiikka	Yhteiskuntafilosofia - ekoanarkismi

Ympäristöongelmien tarkastelun viitekehys tässä kirjassa.

Ympäristöfilosofian tutkimusala tuottaa paitsi erikoistunutta tieteellistä myös yleistajuisempaa materiaalia ihmisen luontosuhteesta ja ympäristöongelmiin liittyvistä kysymyksenasetteluista. Käsitteelliset ja eettiset jäsennykset selkiyttävät ympäristöongelmiin liittyvää filosofista problematiikkaa sekä yhteiskunnalliselta että luonnontieteelliseltä kannalta.

LUONTO

Kun ympäristöfilosofiassa tutkitaan arvoihin ja oikeuksiin liittyviä ongelmia, kyse on ympäristöetiikasta. Luonnon arvot ovat tärkeä ja ongelmallinen ympäristöetiikan alue. Luonnon itseisarvot ovatkin toimineet pitkään ihmiskeskeisen ja luontokeskeisen ympäristöetiikan vedenjakajana. Luontokeskeisessä ympäristöetiikassa etsitään perusteita yksilöiden, lajien ja ekosysteemien suojelulle luonnon arvoista käsin. Mutta mikä on se luonto, jonka itseisarvoa haluamme selvittää?

Luonto tarkoittaa laajimmillaan maapalloa, sen muodostamaa elollista ja elotonta kokonaisuutta. Jotkut luonnonsuojelijat ja tutkijat ymmärtävät luonnolla ei-inhimillistä elollista ja elotonta ympäristöä. Toiset näkevät,

että ihminen kuuluu erottamattomasti luontoon. Kun tutkimme luontoa, tutkimme ihmisen suhdetta luontoon.

Voimme lähteä etsimään vastausta kysymykseen, mitä luonto on, kohteesta käsin, tarkastelemalla elinympäristömme erilaisia paikkoja. Voimme ajatella, että metsä on luontoa mutta kaupunki ei ole. Mutta kaupungissakin on runsaasti ei-inhimillistä elämää. Onko omakotitalon rehevä piha luontoa? Entä tasaiseksi leikattu ruohikko kukkaistutuksineen kaupungin puistossa? Onko pääkadun varrella elävä orava tai siili luontoa?

Toinen tapa etsiä vastausta on lähteä liikkeelle subjektista, luonnon määrittelijästä. Kuka määrittelee luonnon? Eri tieteenalat määrittelevät luonnon kukin omista lähtökohdistaan: biologin, metsänhoitajan ja ympäristöfilosofin luontokäsitykset poikkeavat toisistaan. Yhteiskunnallisessa elämässä luonto määrittyy talous- ja tuotantoelämän kielellä. Luonto sinänsä ei ole kiinnostuksen kohteena, vaan luonto resurssina, raaka-ainevarastona.

Kolmas tapa on etsiä vastausta luonnon ongelmaan subjektin ja objektin suhteesta, määrittelijän ja kohteen suhteesta. Mikä on ihmisen suhde luontoon? Millainen sen pitäisi olla? Mikä on ihmisen paikka ja asema luonnossa? Voimme lähestyä luonnon ongelmaa arvojen näkökulmasta. Mitä luonnon välinearvot ja itseisarvot ovat? Miten ne ilmenevät luonnossa? Mikä on niiden eettinen merkitys ihmisille?

ITSEISARVON ERI MERKITYKSET

Eri ihmiset viittaavat itseisarvolla jossain määrin eri asioihin. Luonnonsuojelija puolustaa luonnon itseisarvoisuutta. Se, mitä hän haluaa sanoa itseisarvolla,

voi olla kuitenkin eri asia kuin se, mitä vaikkapa luonnon itseisarvot kiistävä filosofi itseisarvolla tarkoittaa.

Itseisarvolla voidaan tarkoittaa (Vilkkä 1995):

1. päämääräarvoa
2. kokemusarvoa
3. itsen arvoa
4. sisäistä arvoa
5. olemassaoloarvoa
6. kunnioitusarvoa tai
7. tasa-arvoa.

Kun tieteessä, politiikassa tai mediassa puhutaan itseisarvoista, kyse on useimmiten päämääräarvoista eli niistä asioista, jotka ovat arvokkaita sellaisenaan eivätkä ole enää välineitä muihin päämääriin. Tämän arvokäsityksen taustana on näkemys siitä, että ihminen on intentionaalinen, tahtova ja päämäärätietoinen olento. Kysymykseen, mistä arvot ovat peräisin, vastauksena on: inhimillisestä tietoisuudesta. Arvot edellyttävät kyvyn ennakoida ja suunnitella tulevaisuutta. Arvot nähdään motiivien kaltaisina, toiminnan motivaattoreina, niinä asioina, joita tavoittelemme. Arvoja päämääräarvojen merkityksessä voimme etsiä myös eläimistä.

Suunnittelevatko eläimet tulevaisuutta? Onko eläimillä aikomuksia ja päämääriä? Tekevätkö eläimet valintoja?

Kun filosofit puhuvat itseisarvoista, he useimmiten mieltävät ne kokemusarvoiksi, tietoisuuden tiloihin liittyviksi välittömiksi arvokokemuksiksi (hedonistiset, rationalistiset ja emotionaaliset kokemustilat). Onko kaikilla kokemuksilla arvoa vaiko erityisillä arvokokemuksella? Onko jokainen kokemus arvotäyteinen? Eero Paloheimon (1989) mukaan arvo on yhtä kuin elämys: arvoa on elämyksillä, elämykset ovat arvoja.

Suomalaisella termillä itseisarvo voidaan viitata myös suoraan itsen arvoon, minäkokemuksen arvokkuuteen, oman itsen arvostukseen. Itsen arvo liittyy kykyyn olla oman elämänsä subjekti. Omaavatko itsetietoisuudella varustetut eläimet myös kyvyn itsearvostukseen?

Sisäistä arvoa sanomme luontokohteella olevan silloin kun

- sen arvo riippuu sen omasta luonteesta eikä sen seurauksista tai suhteesta muihin asioihin tai
- sillä olisi arvo jopa silloinkin, kun se olisi ainoa olemassaoleva universumissa tai
- siihen kuuluu jokin objektiivinen, laadullinen ominaisuus.

Olemassaoloarvot ovat puolestaan eräänlaisia lajiarvoja. Voimme ajatella, että jokaisella lajilla on oma olemassaoloarvonsa, ihmisellä ihmisarvonsa, sudella sudenarvonsa, peuralla peuranarvo, kasvilla kasvinarvonsa.

Itseisarvot ovat myös kunnioitusarvoja: itseisarvoista ei ole lupa kohdella pelkkänä välineenä. Voimmeko kunnioittaa välineitä? Ainakin kunnioitus on silloin toisenlaista. Eläintä, jonka syömme ravinnoksemme, voimme arvostaa sen sisältämän ravintoarvon ja makunautinnon vuoksi. Eläimen itseisarvoinen kunnioittaminen on eläimen elämän, intressien ja tahdon kunnioittamista - ei eläimen välineellistämistä omia tarpeitamme palvelemaan.

Itseisarvolla voidaan tarkoittaa myös tasa-arvoa. Se on arvo, jota kaikilla niillä, joille se kuuluu, on yhtäläisesti. Ihmisarvo yleensä mielletään tällaiseksi yhtäläiseksi arvoksi. Itseisarvo tasa-arvoisuuden merkityksessä tekee ymmärrettäväksi sen, miksi monen on kovin vaikeaa hyväksyä luonnon tai eläinten itseisarvoisuutta: itseisarvon myöntäminen näille ikäänkuin nostaisi ne ihmisen rinnalle, yhtä arvokkaiksi.

Osa ympäristöfilosofeista katsoo, että itseisarvoa joko on tai ei ole. Se olisi laadullinen luonnehdinta, ei määrällinen. Toiset ajattelevat, että itseisarvoa voi olla enemmän tai vähemmän. Jonkun itseisarvo voisi olla toista suurempi. Itseisarvo kunnioitusarvon merkityksessä onkin sellainen: toista voidaan kunnioittaa toista enemmän. Pitäisikö ihmistä kunnioittaa enemmän kuin eläimiä ja luontoa? Kyllä, sanovat humanistit ja muut ihmiskeskeisesti ajattelevat.

Muun muassa ekofeminismiin ei kuitenkaan kuulu näkemystä ylemmyydestä tai paremmuudesta vaan erilaisuudesta. Luontokeskeisessä ajattelussa puolestaan ihminen on alisteinen luonnolle. Monet luontokeskeisiksi luokiteltavat, kuten Holmes Rolston (1994) ja Robin Attfield (1994), kuitenkin puolustavat yleisesti ottaen ihmisen suurempaa arvoa ja ensisijaisuutta mutta erityistilanteissa asettavat luonnon hyvinvoinnin etusijalle. Se luonto, mitä puolustetaan, on erityinen uhanalainen, alkuperäinen luonto niillä alueilla, joita ihminen ei vielä ole ottanut tehokkaaseen hyväksikäyttöön. Myös Paul W. Taylorin (1986) luonnon puolustus kohdistuu ensisijaisesti alkuperäis- tai erämaaluontoon.

Kuka puolustaisi tavanomaista luontoa? Yksi tärkeä ero biologispainotteisen luonnonsuojelun ja eettisen eläinsuojelun välillä on se, että eläinsuojelu kohdistuu pääasiassa jokapäiväisiin, arkisiin eläimiin. Luonnonsuojelijat suojelevat erityisiä uhanalaisia eläimiä tai kasvilajeja. Luonnonsuojelu ei useinkaan ole luontoeettistä siten kuin eläinsuojelu on lähes poikkeuksetta eläineettistä nähden jokaisen eläinyksilön merkityksellisyyden. Samoin kuin eläinetiikassa jokainen eläin on ainutlaatuinen, luontoetiikassa ei ole tavanomaista luontoa: jokainen ruohonkorsi ja pajupensas on ihmettelyn ja ihastelun arvoinen, itsessään kaunis ja arvokas. Tämä on

yksi tärkeä ero amerikkalaisen wilderness-filosofian ja ainakin oman puolustamani luontokeskeisen ympäristöetiikan välillä: puolustan myös tavanomaisen luonnon oikeutta olemassaoloonsa.

LUONNON ITSEISARVO

Itseisarvoihin liittyy monia ongelmia. Nämä ongelmat eivät välttämättä kuitenkaan koske erityisesti luonnon (eläinten, kasvien tai ekosysteemien) itseisarvoa, vaan myös esimerkiksi taideteoksen itseisarvoa, esteettisen elämyksen itseisarvoa, filosofian tai sen harjoittamisen itseisarvoa, ihmisen itseisarvoa sekä vieraiden kulttuurien edustajien itseisarvoa.

Sellaista pätevästi puolustettua itseisarvoteoriaa, joka antaisi kaikille ihmislajin edustajille itseisarvon, mutta ei ainoallekaan ihmislajin ulkopuolella olevalle oliolle, ei ole olemassa. Ainoa tietyissä mielessä pätevä tapa kieltää luonnon itseisarvo on kieltää ylipäänsä itseisarvojen olemassaolo. Tämä käsitys on kuitenkin nihilismiä eli arvokielteisyyttä. Eettisesti perustellumpaa kuin tuhota arvoja on kuitenkin suojella, etsiä ja luoda niitä. On normaalia ja inhimillistä elämää ylevöittävää pitää jotakin itsensä ulkopuolista itseisarvoisena. Ei ole olemassa erityistä moraalista tai teoreettista estettä, miksi emme voisi liittää itseisarvoa vähintäinkin päämääräarvojen merkityksessä luontokohteeseen tai luonnon alueeseen vastaavasti kuin voin pitää rakastettuani tai vaikkapa jotakin hyvin tärkeää esinettä itseisarvoisena. Itseisarvoisella ei ole hintaa— se ei ole vaihdettavissa eikä rahalla korvattavissa.

Luonnon itseisarvot voidaan siis ymmärtää päämääräarvoina eli niinä asioina, joita me ihmiset arvostamme sellaisenaan, ilman mitään muita syitä tai

tavoitteita. Voimme arvostaa metsän metsänä, juuri sellaisena kuin se on, jolloin emme halua sitä kaadettavan ja prosessoitavan metsäteollisuustuotteiden raaka-aineiksi.

Toiseksi voimme ymmärtää itseisarvot kokemusravoina, välittöminä elämyksinä, joita ovat tietoisien olentojen mielentiloissa tai tietoisuudessa tapahtuvat oivallukset ja tuntemukset, mitkä ovat kokijoilleen arvokkaita sinänsä. Näitä itseisarvojen tiloja voimme olettaa esiintyvän eläinkunnassa muissakin lajeissa kuin ihmisessä. Tähän liittyy myös kolmas itseisarvon merkitys eli itsen arvo, subjektin arvo itselleen, eli kyky olla oman elämänsä subjekti ja arvottaa oma olemassaolonsa. Tämäkin itseisarvon muoto oletettavasti esiintyy eläinkunnassa, ainakin laajemmalti kuin vain ihmisissä.

Neljänneksi itseisarvojen lajiksi voimme kutsua luonnon sisäisiä kvaliteetteja eli laatuominaisuuksia, joita voimme etsiä luonnon eri tasoista: eläimistä, elämästä ja ekosysteemeistä eli luonnon kokonaisuuksista. Tällaisia laatuominaisuuksia ovat esimerkiksi eläinten, elollisten ja ekosysteemien hyvinvoinnin tilat. Näitä itseisarvon lajeja olen kutsunut luontoperäisiksi arvoiksi, jakaen ne eläin-, elämä- ja ekosysteemiperäisiin arvoihin. Nämä eroavat ihmisperäisistä arvoista juuri siinä, että ne ilmenevät eläimissä ja luonnossa ihmisen olemassaolosta ja käsityksistä riippumatta, vaikkakin ihminen voi joko edistää tai tuhota näiden arvojen olemassaoloa. Näitä arvoja ihminen voi löytää ja nimetä, mutta ihminen on niiden tuottaja ja luoja ainoastaan käsitteellisessä ja teoreettisessa mutta ei ontologisessa merkityksessä (Vilkka 1995).

ANALYYTTINEN TASO

Luonnon itseisarvon ongelmaa voidaan tutkia seuraavien osakysymysten avulla:

- Mitä käsitteellisesti, ontologisesti, tieto-opillisesti ja eettisesti luonnon itseisarvo tarkoittaa?
- Jos luonnolla on ontologisessa mielessä itseisarvo, voidaanko samanaikaisesti kieltää luonnolla olevan moraalista arvoa? Onko luonnon itseisarvo moraalinen arvo?
- Miten luonnon itseisarvo voidaan perustella ihmiskeskeisen ja luontokeskeisen ympäristöetiikan lähtökohdista?

Analyyttisiä tai metaeettisiä kysymyksiä ympäristöfilosofisessa tutkimuksessa ovat lisäksi: Mitkä ehdot eliön tai lajin on täytettävä, jotta se kuuluisi itseisarvojen tai instrumentaalisten arvojen kategoriaan? Mikä on luonnon itseisarvon suhde muihin itseisarvoihin ja instrumentaalisiin arvoihin?

Metaetiikkaan kuuluu myös ympäristöetiikan eri käsitteiden eksplikaatio ja arvojen oikeuttamisen menetelmän analysointi. Itseisarvoa voidaan tutkia arvojen oikeuttamisen viitekehyksessä siten, että kysymys kuuluu: Jos joku arvioi luontokohteen itseisarvoiseksi, mihin arvomalleihin ja -näkemysihin hän silloin viittaa ja mitkä arvon luonnehdinnat tukevat hänen arviointiaan? (Vrt. Taylor 1967).

NORMATIIVINEN TASO

Ympäristöetiikan tärkeä kysymys on, miten ihmisten pitää elää suhteessa ympäristöön ja sen ei-inhimillisiin olentoihin. Normatiiviset kysymykset liittyvät siihen, mitä pitäisi tehdä ja mitkä teot ovat eettisesti arvokkaita. Ympäristöetiikan normatiivisia kysymyksiä ovat: Onko itseisarvo riittävä tai välttämätön peruste luonnon eettiselle huomioonotolle? Minkälaisen elinympäristön haluamme luoda tai suojella ja keitä varten? Mitä meidän

velvollisuutemme on tehdä luonnon tai eläinten hyväksi? Mitä oikeuksia luonnolla ja eläimillä pitäisi olla? Mitä eettisiä seurauksia on siitä, että kykenemme vaikuttamaan (nykyisellä tekniikalla) sekä ajallisesti että avaruudellisesti etäämmälle kuin aiemmin? Onko velvollisuutemme suojella vai hoitaa ympäristöä? Pitääkö pyrkiä palauttamaan ennalleen jo tuhoutuneita alueita vai pyrkiä estämään ja ennakoimaan haitallisia toimintoja?

Normatiivisen väitteen oikeuttamisen tukena voidaan käyttää ympäristöarvoja ja -faktoja. Ympäristöfaktat eivät kuitenkaan yksinään riitä normatiivisen johtopäätöksen tekemiseen. Esimerkiksi, luonnon tuhoutumisesta sellaisenaan ei seuraa, että luonnon tuhoaminen olisi kaikista näkökulmista katsottuna väärin. Monissa tapauksissa olemme taipuvaisia hyväksymään luonnon tuhoamista, kun siihen on riittävän painavat taloudelliset syyt. Esimerkiksi moottoritien rakentaminen samoin kuin soranottoalue tai suon ottaminen turvetuotantoon väistämättä tuhoavat luontoa. Voisimme myös väittää, että vastaavasti pelkästä faktasta, että vahingoitan toista ihmistä, ei loogisesti seuraa, että tekisin väärin vahingoittamalla toista ihmistä. Lisäksi minun on hyväksyttävä moraaliprinsiippi, jonka mukaan en saa vahingoittaa toisia. Normatiivinen johtopäätös edellyttää, että jokin premisseistä perustuu eettiseen valintaan. Siten normatiivisen väitteen totuus seuraa jostakin arvoperustasta ja jo tehdystä valinnasta tai päätöksestä.

Politiikka ja kaikenlainen yhteisten asioiden hoito olisikin vastuutonta ellei päätöksenteon perustana käytettäisi sekä arvoja että faktoja. Jos jollakin alueella on poikkeuksellisia luonnonarvoja, sen suojelu on perustellumpaa kuin sellaisen alueen, jonka luonnonarvot ovat vähäisemmät. Toisaalta "luonnonarvot" ovat teoriapitoisia ja

päätöksenteossa esiintyvät "faktat" sisältävät yleensä jo lähtöasetelmissä mielipiteitä ja arvostuksia.

Vastaavasti kuin moraalifilosofiassa pyritään etsimään niitä normatiivisia perusteita, miksi on moraalisesti väärin vahingoittaa toista ihmistä, vastaavasti ympäristöetiikassa pyritään perustelemaan, miksi ihmisellä ei ole oikeutta vahingoittaa ja turmella luontoa. Luonnon itseisarvo on tärkeä peruste. Muutkin ympäristöarvot voivat oikeuttaa normatiivisen väitteen, että luonnon tuhoaminen on moraalisesti väärin tai että luonnonsuojelu on moraalisesti sellainen arvokas teko, jonka tekeminen on suositeltavampaa kuin luonnon tehokas hyötykäyttöön ottaminen.

PRAKTINEN TASO

Praktisia kysymyksiä ovat esimerkiksi: Tarvitseeko luonto huolenpitoamme? Kykenemmekö toimimaan siten, että luonnon itseisarvo tulisi huomioon otetuksi? Muodostaako luonnon itseisarvo eettisen ja rationaalisen perustan käytännön luonnon- ja ympäristönsuojelulle? Pystymmekö tietämään, mitkä ihmisen teot vahingoittavat luontoa?

Luonnon merkitys ihmiselle on kiistämätön. Käytännön näkökulmasta lieneekin samantekevää, suojeleeko ihminen luontoa oman etunsa vuoksi vai luonnon eliöiden hyvän toteuttamiseksi, jos lopputulos on sama: lisääntynyt huolenpito ja vastuu luonnon hyvinvoinnista.

Antroposentrinen ympäristöetiikka antaa monia perusteita ympäristönsuojelun tehostamiseen. Ihmiskeskeistä etiikkaa voidaan pitää myös merkittävimmän ympäristöpoliittisen liikkeen eli vihreiden toiminnan perustana. Vihreän liikkeen piirissä on korostettu ympäristöongelmien haitallisia seurauksia ihmiselle. Ympäristöongelmat heikentävät ihmisen hyvinvointia ja erityisesti tulevien ihmisten elämän

perusarvoja. Luonnon tuhoaminen halutaan pysäyttää, jotta ihmislajin valinnanmahdollisuudet eivät kapeutuisi. Aidosti biosentrisesti suuntautuneet pitävät kuitenkin huolenpitoa luonnosta sen itsensä vuoksi vähintäänkin yhtä tärkeänä kuin huolenpitoa ihmisistä.

LUONNON KUNNIOITTAMISEN KIELI

Luonnon itseisarvot ovat tapa nähdä ja ymmärtää luontoa eettisestä näkökulmasta. Ihmiskeskeisesti ajatellen voisi sanoa, että luonnossa ei ole ollut itseisarvoja ennen kuin ihmiset niitä ovat alkaneet luontoon liittää. Olemmeko luoneet luonnon itseisarvot olemaan luonnossa vaiko löytäneet ne sieltä? Itseisarvon käsite on ihmisen luoma ja myös se ajattelutapa, minkä "itseisarvo" pitää sisällään, on ihmisen luoma. Kuitenkin, jos voimme kehittää sellaisen yleispätevän teorian itseisarvoista, jolle voimme osoittaa ymmärrettävän vastineen konkreettisesti luonnossa, silloin voisimme myös väittää, että olemme löytäneet luonnon itseisarvot luonnosta. Jos tämä maailman näkemisen tapa osoittautuu onnistuneeksi, voimme myös opettaa tämän luonnon hahmottamistavan eteenpäin. Ehkä sukupolvien päästä ihmiset havaitsevat ja näkevät luonnon arvoja samalla itsestään selvyydellä kuin me olemme oppineet havaitsemaan luonnossa mustikoita tai puolukoita.

Luonnon itseisarvojen kieli koetaan vielä oudoksi, koska se on tavattoman uusi tapa hahmottaa luonnon todellisuutta. Sen lisäksi, että se on uusi tapa, se on ollut myös kielletty. Tieteessä ja filosofiassa sellaisia käsitteitä kuin arvo, itseisarvo, eettisyys, hyvä, paha, oikea, väärä ei ole perinteisesti ollut lupa liittää luonnon todellisuuteen. Nämä käsitteet on varattu kuvaamaan ihmisen todellisuutta ja ihmisten välisiä suhteita. Ihmisen ja luonnon välistä suhdetta ei ole perinteisesti kuvattu etiikan ja aksiologian

vaan pikemminkin ekonomian ja biologian kielellä. Luonnon itseisarvot ovat pitkään olleet tutkijoille tabu, kielletty hedelmä.

Suomalaiset yliopistofilosofit eivät juuri ole nousseet puolustamaan luonnon itseisarvoja. Tilanne muualla maailmassa filosofian laitoksilla on aika samanlainen. Luonnon itseisarvoilla ei ole kovinkaan monia puolustajia, luoja eikä kehittäjiä. Näinhän on tilanne toki monen muunkin tieteellisen ongelman kohdalla, muutama tutkija askarteleee jonkin tietyn aihepiirin kimpussa.

Luonnon itseisarvoilla on kuitenkin selkeä kysyntä tieteen ulkopuolellakin, koska luonnon itseisarvot ovat myös vahvasti poliittinen kieli. Luonnon itseisarvot ovat selkeä uhka nykyiselle talouselämälle. Tai toisinpäin, markkinatalousjärjestelmä on selkeä uhka luonnon itseisarvoisuudelle. Koska yhteiskuntamme perustuu laajamittaiseen eläinten ja luonnon hyväksikäyttöön, muunlaiselle perustalle rakentunutta yhteiskuntaa on vaikea kuvitellakaan. Ehkä olisi kuitenkin mahdollista rakentaa sellainen yhteiskuntajärjestelmä, joka ei perustu eläinten ja luonnon hyväksikäyttöön vaan päinvastoin perustuisi eläinten ja luonnon kunnioittamiseen. Mutta eläimiä ei kunnioiteta syömällä niitä eikä metsää kunnioiteta muuttamalla se puupelloksi tai asfaltiksi. Luonnon itseisarvot ovatkin radikaali kannanotto luonnon puolesta. Siksi on myös ymmärrettävää, että yhteiskunnassa on vastavoimat, joiden intresseihin luonnon itseisarvojen luominen ja kehittäminen ei sovi.

ONKO LUONTO IHMISTÄ ARVOKKAAMPI?

Aikakaudellemme on ominaista ihmiskeskeinen uskomus, että arvoja ei ole olemassa ilman arvottajaa ja että arvot liittyvät ihmiseen. Vahvemmin: itseisarvo on nimenomaan

se erityisarvo, joka kuuluu kaikille ihmisille (kuten humanismi opettaa tasa-arvon ja veljeyden hengessä), mutta ei kenellekään ihmislajin ulkopuoliselle. Käsitys ihmisen ylivertaisuudesta on myös lähes rikkomaton tabu.

Vaihtoehtoisessa arvohierarkiassa luonto kokonaisuutena on arvokkain, kasvit ja puut arvokkaampia elämän ylläpitäjinä kuin eläimet. Eläimet ovat lajien moninaisuutena arvokkaampia kuin yksittäinen eläinlaji, ihminen. Kuitenkin sellainen käsitys, että pelastaisin palavasta talosta ensin kissan ja sitten ihmislapsen, on yhteiskunnassamme vahvasti tuomittava käsitys. Eläinsuojelujärjestöissä toimivat aktivistitkin ovat katsoneet velvollisuudekseen korostaa, että he asettavat ihmisen eläinten edelle: ihminen on arvokkaampi kuin eläimet.

Vierastan tätä ajattelutapaa juuri itseisarvon käsitteen pohjalta. Eläinten ja luonnon itseisarvon tunnustaminen nimittäin pitää sisällään juuri sen ajatuksen, että ihminen ei olekaan ainoa itseisarvoinen olento, joka voi käyttää eläimiä ja luontoa omina välineinään, alempiarvoisinaan. Itseisarvon myöntäminen eläimille ja luonnolle tavallaan menettää merkityksensä, jos kuitenkin toteamme, että eläimillä ja luonnolla on vähemmän itseisarvoa kuin ihmisellä. Tai että ristiriitatilanteessa niiden arvoa ei tarvitse ottaa yhtäläisesti huomioon.

Tähän itseisarvon -käsitteen vesittämiseen ovat käytännöllisesti katsoen syyllistyneet myös useimmat niistä amerikkalaisista ja brittiläisistä filosofeista ja popularisteista, jotka muutoin ovat puolustaneet luonnon itseisarvoa. Sen sijaan Suomessa syväekologi Pentti Linkola on johdonmukaisesti puolustanut elämää ylimpänä arvona, jolle ihminen tulisi alistaa. Myös monet muut syvävihreät ovat puolustaneet elämän arvokkuutta ja ympäristön elinvoimaisuuden (kokonaisuuden hyvän) asettamista ihmisarvon (yksilön hyvän) edelle.